

VERES PÉTER

Az identitás jelképei

A székelyek a Keleti- és Déli-Kárpátok vonulata által alkotott „könyök” belső térségeiben élnek az Olt, a Nagy- és Kisküküllő, a Maros és az Aranyos folyók mentén. Egykor közigazgatásilag ú. n. székek- és ezeken belül fiúszékekbe szerveződtek, mely utóbbiak kisebb közigazgatási egységet jelentettek. Ezek a székek nyugatról kelet felé haladva a következők voltak: Aranyosszék, Marosszék, Udvarhelyszék – Bardóc és Keresztúr fiúszékekkel –, Háromszék – Sepsi, Kézdi és Orbai fiúszékekkel – és Csíkszék – Kászon és Gyergyó fiúszékekkel.

Ha Erdély a köztudatban felhőkbe nyúló hegyeivel, szurdokaival, szorososaival, rengeteg erdejével, kristálytisza hegyipatakjaival, évezredek óta működő arany- és színesfém bányáival, kimeríthetetlen sólelőhelyeivel, évszázados iskoláival és sok mindent átélt lakóival a balladák, a mondák, az „ősi hőstettek, események” színterét jelentik, akkor a Székelyföldre még inkább érvényes ez a nézet.

Az ősi, az igazi, a romlatlan, az eredeti, a „tisza forrás”, „tündérgert”, stb. mind megannyi, szinte állandósult Erdéllyel kapcsolatos jelzők, amelyek mindig fokozott emocionális tartalmat kölcsönöznek e témának. Nagyon sok embernél, úgy magyar, mint román részről az erdélyi származás mind a mai napig egyfajta státuszszimbólumot jelent.

Magyarország és Erdély viszonyát vizsgálva gazdasági, társadalmi és kulturális szempontból egy, az évszázadok során állandósult fáziseltolódásról, fáziskésésről beszélhetünk Erdély rovására. E lemaradásnak nem csak földrajzi, hanem politikai okai is voltak, és most olyan tárgyi és szellemi kultúra, valamint társadalomszerkezet és gazdasági élet jellemzi e területet, amely tőle nyugatra már alig vagy esetleg csak nyomokban lelhető fel. Talán ezért is mondják egyre szélesebb körben, hogy Erdélyben konzerválódott mindaz, ami nyugaton és már Magyarországon is a fejlődés során megszűnt, eltűnt vagy átalakult. Sok kutató számára e terület történelmi, néprajzi, szociológiai, kulturális antropológiai stb. szempontok szerinti feltárása, feltérképezése és elemzése egy olyan meglepetéssel, valamint mindezidáig ismeretlen tényezőkkel megtűzdelt folyamatot jelent, amely folyamat ma már Európa szerte egyedülálló. A táj, az emberek, a többszáz éves templomok vagy a templomfalak vakolata alól előbukkanó falfestmények, elpusztult erődítmények, ismeretlen céllal készült földhánysók, bravúros mesteri tudással összerótt faharanglábak, a házak előtt álló monumentális méretű kapuk, a díszesen faragott fejfákkal tűzdelt temetőkeretek, a különböző vallásfelekezetek modell értékű ökömenizmusa stb. egy idegen kutató számára Erdélyt mint a „romantikus mítoszok melegágyát” jelenítik meg első látásra.

A népi kultúra felfedezése vagy újrafelfedezése során gyakran ideológiai és politikai szempontok is kitapinthatók. Magyarországon is nem egyszerűen találunk erre példát. Megtörtént az, hogy egy-egy tájegység népművészetének, népi kultúrájának „felfuttatása” azt eredményezte, hogy az a külföldnek

szánt magyar image-t teljesen meghatározta, monopolizálta. Ilyen vonatkozásban példaként említhetjük Kalotaszeg, Mezőkövesd és Kalocsa népművészetének történetét, „sorsát”. Időrendben egymást fedő, vagy egymást követő folyamatokról beszélhetünk az 1870-es évektől kezdve, mondhatni, napjainkig. Kalotaszeg „felfedezésében” az ipar- és képzőművészek jártak az élen, majd őket követte az értelmiség, a polgárság és az arisztokrácia. Az 1873-as bécsi világkiállításon, valamint az 1896-os millenniumi kiállítás néprajzi falujában e tájegység népművészete több mint előkelő helyet foglalt el E századvégi korszakot Palotai Gertrúd néprajzi szempontból így jellemzi: „...úgy zárándokoltak Kalotaszegre, mint a muzulmánok Mekkába.” A kalotaszegi népművészet elismerésének csúcsát a Habsburg család tagjainak körösfői látogatása jelentette. A mezőkövesdi matyó díszítőművészet és főleg a női népviselet zenitje, a magaskultúrát jelentő felső tízezer tetszésének elnyerése az 1912-ben rendezett budapesti operabál volt. Ekkor a „fényes úri közönség hölgytagjai matyóviseletben jelentek meg...”. Kalocsa népművészete – viselet és pingálás – felfedezésének kezdeti időszaka az 1930-as évek második felére tehető, ez az ötvenes és hatvanas évek folyamán teljeseedik ki. E népművészetről – karöltve a kalocsai paprikával – világszerte mint a magyarság-kép szinonimájáról beszélnek.

Mindhárom esetben egy bizonyos idő elteltével a népművészeti tárgyak elsilányulásáról beszélhetünk, ami a megnőtt keresletnek és az azt kielégíteni igyekvő piaci termelésnek egyenes következménye. Egy másik közös jellemzője e három folyamatnak az, hogy mindhárom tájegység népművészete úgy jelent meg, élt és él még ma is a köztudatban, mint „igazi”, „hamisítatlan”, „eredeti”, „ősi” magyar jelkép.

Mindaz nem kismértékben járult hozzá egy polgárosodó nemzettudat, majd a későbbiekben egy többször megtépzott és már-már elfojtott magyarságtudat kifejlesztéséhez, illetve felszínre tartásához. Gondoljunk csak a húszas-harmincas években a budapesti garden partykon vagy más ünnepi alkalmakkor készült fényképekre. Az akkori korszak és a számos résztvevő zsinóros, sarkantyús, vitézkötéses, „magyaros” öltözete közötti anakronizmus önmagáért beszél.

Erdélyben úgy a tárgyi, mint a szellemi magyar néprajzkutatás története nem összefüggő, nem egymásba láncolható folyamat. Az állandó újramezítés jellemző erre a tudományágra, amelynek okai mind a külső, mind a belső politikai és társadalmi körülmények változásaiban keresendők. E folyamatot jellemezhetjük Clifford Geertz, kortárs antropológusnak a más kultúrák terpmunka során történő feltérképezéséről, rögzítéséről kifejtett gondolatmenetével: „Tapasztalati tény, hogy tudásunk a kultúráról...kultúrákról... egy kultúráról egy-egy erőbedobás eredményeképpen gyarapodik. Nem az ismeretek halmozódásának emelkedő görbét követi, hanem egyre merészebb „bevetések” egymáshoz nem kötött, mégis összefüggő sorozatából áll.” Egy-egy témán belül a tanulmányok nem ott folytatják, ahol a másik abbahagyta, hanem mindig a pusztá kezdettől indulnak. Olyan messze jutnak, ameddig szellemi lendületükből futja.

Ahogy Orbán Balázs néprajzkutatói munkássága módszerben és témakörben különbözik Kriza János 1848 előtti népköltési gyűjteményének mód-

szerétől és témakörétől, ugyanúgy Hermann Antal és Orbán Balázs munkássága között sem találunk semmilyen kapcsolatot. Erdély Romániához való csatolásakor olyan néprajzkutatóktól kénytelen megválni – nemcsak politikai okok miatt –, mint Jankó János, Sztripszky Hiador, Viski Károly és Szendrey Zsigmond. Haáz Rezső és Vámszer Géza múzeumalapítók a két világháború közötti időszak első éveiben fellendülő falukutatás időszakában a néprajzi gyűjtést és a múzeumi anyag gazdagítását vállalták. A Demeter Béla, Mikó Imre, Venczel József és mások által szerkesztett *Erdélyi Fiatalok* és *Falu Füzetek* című kiadványok a falu erejéből való megerősödés hitét hirdették. Ekkor születnek az olyan faluszociográfiai tanulmányok, amelyekre hatással voltak Dimitrie Gusti szociográfus eredményei éppúgy, mint a magyarországi népi írók paraszttársadalmat bemutató és elemző munkái. 1944 után Dr. Kós Károly lát hozzá egy erdélyi tájmúzeumi és néprajzi információs hálózat kiépítéséhez. Ebben a szövegfolklor területén Faragó József, a zenefolkloort illetően pedig Jagamas János segédkezett. A „proletkult” éveiben a szövegfolklor mint az irodalom része még publikálható volt, míg a tárgyi- és társadalom néprajz a népi hitvilággal együtt „tabu”-nak számított. (Dr. Kós Károly.)

Egy akadémiai megbízásnak eleget téve és azt jóval túlteljesítve, az 1950-es évek elején Dr. Kós Károly, Nagy Jenő, Szentimrei Judit és Starmüller Géza olyan tájmonográfiák anyagát állítják össze, mint a kászoni, szilágy-sági, a Kis-Küküllő vidéki és a moldvai magyarság monográfiája. Ezeknek a munkáknak a kiadására csak a hetvenes években kerülhet sor. Azokban a hetvenes években, amelyeket *A Hét* című hetilap évkönyve „...lázás hetvenes évek”-nek nevez. Valóban erre az évtizedre az enyhülés jellemző, és szinte egy vihar előtti felszusszanásról beszélhetünk kulturális, politikai és gazdasági téren egyaránt. Ez az az időszak, amikor a néprajztudományt már nem holmi polgári, nacionalista áltudománynak tekintik, hanem érdekes és értékes tudományágként kezdik kezelni. (Dr. Kós Károly.)

Az olyan magyar nyelvű sajtótermékek, mint a *Korunk*, *Művelődés*, *Igaz Szó*, *A Hét*, *Utunk*, valamint a megyei magyar nyelvű napilapok kulturális oldalainak majd mindenikén találunk néprajzzal vagy néprajzi vonatkozású témával, vitával, elmélkedéssel foglalkozó cikkeket. 1968 és 1984 között 35 néprajzi tárgyú könyv jelent meg erdélyi viszonylatban nem is kis példányszámban olyan szerzőktől, mint a már említett Dr. Kós Károly, Almási István, Faragó József, Gazda Klára, Jagamas János, Nagy Jenő, Nagy Olga, Szentimrei Judit, Tarisznyás Márton, Vámszer Géza és mások. Az 1976-ban indult *Népismereti Dolgozatok* sorozat mintegy megjelenési fórumot biztosított a kisebb lélegzetű és sok esetben tájspecifikus néprajzi tanulmányoknak, értekezéseknek. Ennek a relatív sajtószabadságnak is köszönhető, hogy az erdélyi néprajzkutatást, úgymond, „mederben” lehetett tartani. A divatos, de megalapozatlan vagy olykor gondolati aberrációkon alapuló elméleteket, teóriákat meg lehetett cáfolni azáltal, hogy biztosítva volt a vita és az érvelés lehetősége. Az erdélyi magyar néprajztudomány fokozódó kiteljesedését 1984-ben állítja le a cenzúra. Felső utasításra azok a cikkek, tanulmányok, melyeknek témája összefügg e tudományággal, nem jelenhetnek meg.

1984-től az erdélyi magyar néprajztudomány egy olyan rendszerhez kezdett hasonlítani, melyben mindenféle és -fajta felügyelet, valamint irányí-

tás megszűnt. A szájról-szájra terjedő információkat már nem lehet nyíltan követni, értékelni, ellenük vagy mellettük érvelni vagy vitába szállni a bennük felmerülő gondolatok kapcsán. A belemagyarázások, szubjektív értelmezések vagy egy-egy megállapítás önkényes kiragadása eredeti szövegek környezetéből és annak öncélú értelmezése stb. alapul szolgáltak és szolgálnak tetszetős, de téves elméletek, felfogások, tanok létrejöttéhez. Bejutva a köztudatba mítosz-ként működtek tovább, sokszor a túlzottan elfogult identitástudatot erősítve.

Figyelemmel követve az erdélyi magyar néprajzkutatás több mint 150 éves történetét, megállapítható, hogy e tudományág művelése, a tények, témák, objektumok feltérképezésén, feltárásán és leírásán túl, mindig egyfajta „nemes” szolgálatot is jelentett. E szolgálat mindig az erdélyi magyarság identitástudatának és a szülőföldhöz való kötődésének érzését volt és van hivatva erősíteni. Ennek során az egyik legfontosabb feladat a „gyökek felkutatása”, mely minden ilyen jellegű folyamat alapja, és amely gyakran szubjektivitással párosul. Ilyen helyzet azoknál a szellemi és tárgyi emlékeknél adódik, amelyeknek eredete kellőképpen nem tisztázott, vagy ha mégis, az akkor nem tesz eleget bizonyos elvárásoknak, vagy nem elégíti ki egyes csoportérdekeket. Erdélyi viszonylatban ilyen tárgyi emlékek, melyeknek eredete körül gyakran izzott a vita parazsa, a székelykapu, a fejfák – és a mindennapi nyelvhasználatban egyre elterjedtebb megnevezéssel: kopjafák – és a rovásírás. Ez utóbbi, annak ellenére, hogy a paleográfia és nem a néprajz tárgykörébe tartozik, azért fontos, mert nagyon sok népművészeti alkotáson, amelyeket az utóbbi évtizedekben készítettek, megtalálható. Információhordozó szerepén túl díszítő motívumként is fellelhető.

Székelyföld leghíresebb, fából készített építményei a monumentális székelykapuk. Eredetükről már a századfordulón megindultak a viták, de ezek az eredetmagyarázatok legtöbbször az éppen aktuális történelemszemléletet tükrözték. Elsőnek Huszka József foglalkozott e kényes kérdéssel, de Priszkosz Rétor hunokra vonatkozó feljegyzései, egyes bibliai szövegek magyarázata, illetve félremagyarázata, a mintakincs indiai, kínai, valamint főniciai párhuzamai romantikus történelemszemlélettel átítatva zsákutcát jelentettek. Szinte Gábornak a cinteremkapukkal vont párhuzama sem járt több eredménnyel. Györffy István az egykori gyeplőkapuk kései utódjának tartja, míg Cs. Sebestyén Károly úgy véli, hogy e kapuforma a hajdani határőr vidékeken alakulhatott ki Viski Károly kutatásai során arra a következtetésre jut, hogy a székelykapu a külső várak, az úgynevezett huszárvárak nagykapuiból származik. Arra a kérdésre azonban neki sem sikerült választ találnia, hogy ezek hogyan kerültek a székely falu házái elé.

Szabó T. Attila nyelvtörténeti tanulmányaiban mutat rá arra, hogy a székelykapu nem a huszárvárak nagykapujából, hanem az udvarházak telkeinek nagykapujából ered. Elterjedése pedig nemcsak Székelyföldön, hanem egész Erdély területén általános volt. Annak magyarázata, hogy jelenleg Székelyföldön a legelterjedtebb, abban keresendő, hogy itt található olyan kiterjedt erdőségek, ahonnan viszonylag könnyen beszerezhető a faanyag. A kapu szerkezetfejlődését tekintve, időben olyan szerkezeti változásokat figyelhetünk meg, melyek úgy statikai, mint dinamikai szempontból megfeleltek az elvárásoknak. Minden esetben a két legfontosabb feltételt kellett figyelembe

venni, vagyis a kaput alkotó faanyag állagának legmegfelelőbb védelmét és az egyre nagyobb méreteket öltő szerkezet stabilitásának biztosítását. A kapuszerkezetek változásainak folyamán, melynek végeredménye a mai értelemben vett székelykapu, különböző szakaszokat különíthetünk el. Ezeket az adott kaputípus nevével jelölhetjük. A sorban legelső és legegyszerűbb a kis és nagykapuból álló leveles kapu. Három tartóoszlopa alig valamivel magasabb a nyílók magasságánál. A még deszkás kapunak is titulált szerkezetről első alkalommal a drassói (Fehér megye) udvarház leltárából értesülünk (XVII. század). Ezt követően szerkezeti szempontból bonyolultabb „magasabb szintet” képvisel a fedeles kapu típusa.

E típusra jellemző, hogy a három tartóoszlopot fent egy szemöldökgerenda fogja egybe, melyre zsindegy vagy cseréptető kerül. A kapu magassága akkora, hogy egy megrakott szénásszekér elférjen alatta, és a nyílók magassága mell- vagy embermagasságú. Fedeles kötött kaput 1683-ban Alsóárpáson említenek először (Brassó megye). Jellegzetessége az, hogy a homlokgerendát és az oszlopokat kötésekkel fogják össze, így téve még stabilabbá az egész szerkezetet. Ezen felsorolt kaputípusok egyikén sem található galambbúg. Ennek első említése 1636-ból egy Siménfalván készült leltárból származik (Hargita megye). A galambbúgos kapuk esetében is több fokozatot különböztethetünk meg. Galambbúgos leveles kapuról beszélhetünk akkor, amikor csak a gyalogkapu felett található galambbúg. Ennek első említése Alsózsukról, 1685-ből származik (Kolozs megye). A kétosztatú kapu kiskaput határoló két oszlopára, az azt összekötő homlokgerendára szerelték a galambbúgot. A következő típus az egyszerű fedeleskapu galambbúggal ötvözve. Magassága egy megrakott szénásszekér magasságának függvénye. Első említése a meggykerek (Fehér megye) udvarház inventáriumából, 1647-ből való. Ezt követi az a kapuváltozat, amely a kötöttkapu és galambbúg kombinációja. Jellemzői ugyanazok, mint az előző típusnál, azzal a különbséggel, hogy a szemöldökgerenda és az oszlopok egymáshoz kötéssel is kapcsolódnak. Egy alsóboldogasszonyfalvi (Hargita megye) összeírásban említenek először ilyen kaput 1806-ból. Mindegyik említett kaputípus szerkezete az egyszerű kétosztatú kapura vezethető vissza. Ebből következik, hogy nem egy új kaputípus meghonosodásáról, hanem egy régebbi típus fejlődéséről van szó (B. Nagy Margit). Az évszámokból és a felsorolt típusokból arra is következtethetünk, hogy a XVIII. században a galambbúg nem volt a kapuhoz kötve, nem volt annak szerves része. Uzdizsentpéteren (Maros megye) 1679-ben a galambbúgot a kádárló szín udvarán szúrták le Malomfalván (Hargita megye) 1798-ban a galambbúg nem eleme a kapunak, hanem azon belül, az udvarban egy-egy szálfára volt elhelyezve.

A kapukon lévő szabad felület szinte kínálja magát a díszítésre, amit a kapufaragó mester ki is használ. Megfigyelhető, hogy a kapudíszeket nem a faragáshoz közelebb álló geometrikus motívumok, hanem a növényi eredetű formák dominálják. A fő, névvel is ellátott díszítőelemek, amelyek általában a székelykapuk ornamentikájára jellemzőek, a következők: a tulipánmotívum sokféle változata, a napraforgó, a rózsza, a szegfű, a liliom, a gyöngyvirág, a szőlőfürt, rozetta, a kehely, a fogsordísz, a kötélfonat, a faloszlop. Ez a mintakincs zömmel a reneszánszból eredeztethető. Az olyan feljegyzések, mint

„...rendes Mettzésekkal ékesült...” (Mezőbodon, Maros megye – 1692), „...szép mesterséggel épült...” (Marosszentkirály, Maros megye – 1753) jelzik, hogy a kapukat egykor is díszítették. Ez a díszítés nemcsak faragást jelentett, hanem festést is A siménfalvi (Hargita megye) leltárban említett kapu szintén festett volt (1636). Az egykor használt színekről szinte semmit nem tudunk, míg a múlt század végén és a századforduló alatt készült kapuk színeire a nyers, keveretlen színek a jellemzők. Leggyakrabban kék, piros és zöld színt használtak a faragó mesterek. E díszítéseken kívül a kapukon gyakran találkozunk címerrel, feliratokkal, a megrendelő nevével és manapság nem ritka az sem, hogy a kapuállító mester nevét is megtaláljuk valamelyik zábéra felvérsre.

A mai formájában ismert székelykapu a galambbúgos kötött kapuhoz hasonlít. Szerkezete két osztatú, gyalog- és nagykapunak nevezett részekből áll. Három, zábénak nevezett földbeásott oszlopon nyugszik. Fent a zábékat homlokgerenda köti össze, amelyen a zsindegyel fedett galambbúg foglal helyet. Hónaljkötésnek nevezett merevítőket teszik statikailag stabilá az építményt. Ezek a kis- és a nagykapu homlokgerendái, valamint a zábék találkozásánál helyezkednek el. Formailag mindkét kapunál egyfajta boltív képzetét teremtik meg. A kiskapu fölötti rész a legalkalmasabb faragásra, díszítésre. Gyakori azonban ennek belécezése vagy különböző profilúra esztergályozott oszlopokkal való díszítése. Ezt a felületet nevezik a kapu tükrének vagy koronájának.

A kiskapu nyílója lehet félig tömör és félig áttört vagy teljesen tömör, míg a nagykapu embermagasságig tömör és azonfelül áttört. Az áttört mintázat csökkenti a nyíló súlyát, és kis ellenállást biztosít a relatív nagy szélnyomással szemben. Leghamarabb a zábék földbeásott része megy tönkre a kapu elemei közül. Ilyen esetben az egész kaputestet kiemelik, levágnak az elkorhadt részt, majd új rövid csutakokat helyeznek vissza a földbe, melyekre ráhelyezik a zábékat. Ezt nevezik ráklábazásnak, lévén, hogy a zábék ép részeit ráklábakhoz hasonlóan V-alakban képezik, faragják ki.

Magyar nyelvterületen, a fakeresztek mellett legelterjedtebb fából készült sírjel a fejfa. Földrajzi területenként a fejfát a népnyelv nevezi fűfának, fütül való fának, főütül való fának, fejefának, gombfának, fejtül való fejpgombfának, gombosfának és kopjafának. A fejfákat a néprajztudomány formájuktól függően 4 csoportba sorolja: fatönkösek, csónakalakúak, oszloposak és táblás fejfák. Székelyföld temetőire az oszlopos fejfák a jellemzőek, legáltalánosabban kopjafának nevezik őket. Ezt az elnevezést 1838-ban írják le először.

Az elnevezés egyes kutatók szerint összefügghet a hajdani kopjás temetéssel (kopja – döfözlándzsa). A legkorábbi adat a kopjás temetésről 1476-ból származik, amikor Dengelei Pongrácz János erdélyi vajda temetésén a budai várban a koporsó előtt kopjára tűzött gyászlobogót vittek.

A fejfákkal kapcsolatos első említés az 1580-as évekből származik. Dousa belga teológus a Tisza menti Szentés református temetőjében járva a következőt írja: „...zászlókkal lobogó dsidáknak és fejfáknak sokasága...”. Ebből az 1599-ben megjelent könyvből 1836-ban közölnek egy részletet először, amelyben a fenti idézet is található. Nemrég Novák László kimutatta, hogy az 1836-ban megjelent részlet által idézett hely nem Magyarországon,

hanem a kis-ázsiai Edinében lehetett, ahová Dousa utazásai során eljutott. Az említett idézet közreadója ismeretlen, egyszerűen csak J-vel jelzi nevét. Ő a szöveg tartalmát átdolgozta, saját felfogásával kiegészítette és Magyarországra helyezte át Ha Novák László eredményét elfogadjuk, akkor az adott helynek magyar vonatkozásban nincs bizonyíték értéke. Az első, igen vitatható adat, amely a fejfa egykori formájára is enged következtetni, 1661-ből való. Ekkor a meggyilkolt erdélyi fejedelem, Barcsay Ákos sírjára Kozmatelkén fejfát állítottak. 1904-ig maradt fent, feltehetően mindannyiszor újraállították, amikor az előző elkorhadt. Egy fejfa élettartama 60–70 év körül van. Azt szintén csak feltételezni lehet, hogy az új fejfát mindig az előző mintájára faragták.

Egy 1742-ből származó egyházlátogatási jegyzőkönyvben ez olvasható: „Ezek a bizonyos személyek... úgymint a temetőben nagy kártételeket cselekedtek, kopjákat, gombokat s egyebeket elrontottak, vagdaltak...”.

Balassa Iván szerint hajdan a nemesi, főnemesi és az ehhez kapcsolódó katonai körökben temetés alkalmával kétféle zászlót használtak. Az egyik kopjára erősített gyászlobogó volt, amit a sírnál összetörtek és behajították a még be nem töltött gödörbe, míg a másiktól mindig csak egy készült, melyre a halott címerét vagy valamilyen feliratot festettek. Ezt a zászlót a templomban helyezték el az emlékkő fölé, de azt nem helyettesítette. Nemcsak a XVIII. századtól kezdve akasztottak a sírjelre kendőt, lobogót. 1691-ben egy homoródszentmártoni előkelő székely temetéséről ezt jegyezték fel: „...oda, ahol a zászló állott – temették – felibe tévén a megölettetett és e jelül veresen festett nyelű s ártatlansága jelentésül feje selyem lobogójú zászlót s halált ábrázolólag sárga betűkkel varratván reája... az emlékirás.”. Orbán Balázs egy atyhai temetés kapcsán a zászlók színjelentéséről azt írja, hogy a fehér szín a fiatalokat, míg a fekete az öregek sírját jelölte. 1839-ben írták Kovásznáról, hogy ha valamelyik falusi fiatal erőszakos halált halt, akkor annak sírjára vörösnyelű kopjafát tűznek. Kós Károly Szolokma (Maros megye) temetőjéről ezt jegyezte fel: „Itt egészen a 40-es évekig szokásban volt, hogy a férfi halott feliratos, lapos sírköve mellé cifrán vésett kopjafát tűztek, tetején kis háromszögű zászlóval, amely az öregeknél fekete, a fiataloknál fehérből készült, sarkában hasonló színű csepű- vagy gyapjúfonal bojtjal. E bojtról azt tartották, hogy aki első éjszaka ellopja, az egész életére szerencsés lesz.”

A kopjafa szó eredetéről Balassa Iván azt tartja, hogy az elnevezésre az szolgálhatta az alapot, hogy két különböző sírjel egyesült. Azaz ami Székelyföldön még megtalálható, a zászlós kopját, nem a földbe, hanem a fejfába, gömbfába szúrták. A kopjafa elnevezés bármennyire is elterjedt a közhasználatban, nyelvjárásokban nem használják azt.

Sem a régészeti, sem pedig az írott források nem tudnak felmutatni olyan emlékeket, adatokat, amelyek igazolnák azt, hogy a honfoglalás korában vagy a középkorban a magyarság fa sírjelekkel jelezte volna a sírokat. Legrégibb sírjeltípusnak tudhatók be a sír fejéhez ültetett élőfa és a faragatlan sírkövek (Balassa Iván). Faragott sírkövek szórványosan csak a XVI. században tűnnek fel, míg fából faragott sírjelekről a XVII. század második felétől kezdve beszélhetünk. Ezeket a két alapforma jellemzi: a gombfa és a fejfa, valamint ezek kiegészítő formái: az epitáfium és zászlós kopja.

Az egyedüli sírjel, ami a középkorban és a honfoglalás korában is kimutatható, a zászlós kopja. Eredetileg csak harcosok sírjelét díszítették vele, később fiatalok sírjait is Keveredett az egyházi és céhes zászlók használatával (Balassa Iván).

A jellemző gomb- és fejfa típusok a XVIII. század végén fejlődésnek induló népművészet és azon belül a fafaragás felvirágzásának során elért eredményeknek köszönhető. Egy – egy tájegységen belül ácsok, asztalosok, bognárok, paraszt fafaragók alakították ki az adott tájra jellemző gombfa, fejfa stílusokat és típusokat, melyeknek létrejöttében és kialakításában oroszlánrésze volt az adott területen élő népesség közízlésének. Ez a közízlés nemcsak „irányított”, hanem ellenőrzést is gyakorolt.

Jelenleg is nagyon sok székelyföldi faluban jelzik fejfával a sírokat. Erdőfűlében még ma is szokásban van az, hogy a sír behantolásakor frissen faragott fejfát állítanak, amely mindaddig ott marad, amíg néhány hónap múlva fel nem állítják az új, műkőből készült síremléket. Ekkor a fejfát „leveszik a sírról” és a temető egy elhagyott sarkába viszik, ahol kikezdi az enyészet és megsemmisül.

Sok vita folyt és még ma sem egyértelműen eldöntött, hogy a fejfák díszítő elemei milyen jelentést hordoznak, mit jelképeznek. Sokan azt tartják, hogy egy faragott fejfa „elmond” mindent a halotról. Tájékoztat annak neméről, koráról, társadalmi hovatartozásáról, anyagi helyzetéről, mesterségéről stb. Ha létezett is egyáltalán egy ilyen jelrendszer egy adott közösségen belül, az mára, úgy tűnik, teljesen megszűnt. Feledésbe merültek az elnevezések és a jelentések. A ma ismert motívumnevek szinte faragó mesterenként változnak, és ritka az az elnevezés, amely egy nagyobb területen ugyanazt a motívumot jelöli.

A történelmi Magyarország legkeletibb részén élő székelység földrajzi okok miatt bizonyos fokig elszigetelten élt a magyarság többi részétől. Talán ennek is köszönhető, hogy az az önálló szervezet, amiben éltek, betelepítésük óta az évszázadok folyamán alig változott. Valószínű, hogy e viszonylagos elzártágnak köszönhető az, hogy itt maradtak fent olyan paleográfiai emlékek – viszonylag nagy számban –, amelyeket a XV. században „szkhyta”, a XVI. században „hun”, később pedig „hun-szkhyta” írásnak neveztek. Mivel Székelyföldön kerültek elő legnagyobb számban ilyen leletek, gyakran „székely írásnak” is nevezték. A tudományos irodalom székely írásként vagy magyar írásként emlegeti, mert magyar nyelvű feljegyzésekre szolgált. Ami az írás technikájából eredő elnevezést illeti, az „székely rovásírásként” vagy „magyar rovásírásként” ismert. Az utóbbi években a mindennapi beszédben, szóhasználatban egyszerűen rovásírásként említik.

Ilyen írásforma létezéséről először Kézai Simon krónikája (1282–85) tesz említést, amelyre később a bécsi Képes Krónika (1358) is hivatkozik. A XV. században Thuróczi János *Chronica Hungarorum*a helyesbíti Kézai Simon adatait és azt írja, hogy a székelyek „szkhyta” betűket használnak, amiket fára rónak. A rovásírás létezését igazoló jelzések sorát a XV. század második felében Bonfini, Mátyás király krónikása folytatja, majd őt követi Oláh Miklós esztergomi érsek, aki „Atila” című művében (1536) megemlíti azt az írást, amit nem papírra írnak, hanem fára rónak.

1559-ben Benczédi Székely István az általa írt világkrónikában említi, hogy a székelyek: „MEG MOSTIS KULOMBOZNEC A TOB MAGIAROKTOL, TORVINIEKEL ES IRASOKAL, KIC HUNNIABELI MODRA SZEKEL BOTUVEL EELNEC MIND E NAPIGLAN” (Ed. Krakko, 1559. fol 142 b.; ed. Toldy).

Feljegyzéseiben említést tesz még a rovásírásról Castaldo pozsonyi tolmácsa, Veit Gaillel, aki 1551–53 között Erdélyben jár, valamint Verancsics Antal (1504–1573) esztergomi érsek.

Az első és talán egyik legfontosabb paleográfiai emlék a nikolsburgi rovásírásos ábécé 1483-ból. Egy, a nikolsburgi herceg könyvtárából származó papírra nyomtatott ősnymotványának hátsó táblája elé betett pergamen lapon található. Az ősnymotványt 1483-ban adták ki A pergamen lapon található írás címe magyarrá fordítva: „A székelyek betűi, amit fára véstek vagy róttak”. E kézirat korát Németh Gyula öregebbnek találja az ősnymotvány koránál.

A legrégebbi Székelyföldön talált epigráfiai emlék 1431-ből származik és egy téglán található. A székelyderzsi rovásírásos téglát 1929-ben Balázs András unitárius esperes fedezte fel. Az egykor még képlékeny agyagba valamilyen kemény tárgygal karcolták bele a jegyeket, majd kiegészítették. A rovásírás alatt latinbetűs évszám található: 1431. A felirat néhány értelmezése:

Jakubovich Emil:	Miklós zsidó pap
Németh Gyula:	Miklós derzsi pap
Pais Dezső:	Miklós Derzsi apapap

A rovásírásos téglát jelenleg a templom belső déli falán található, szemben a szószékkal.

Debreczeni László 1937-ben Homoródkarácsonyfalván, az unitárius templom tornyának második szintjén, az egyik lőrésablak szemöldökkövén rovásírást fedezett fel. Ezt 1944-ben Szóke István egyetemi hallgató rajzolta le és juttatta el Németh Gyulához. Többen megkísérelték megfejteni a karácsonyfalvi feliratot, de néhány jel hangértékének megállapításán túl eredménytelen maradt minden kísérlet. Bögözben (Hargita megye) a XIV. században épült templom a XVI. században került a protestánsok birtokába, amikor valószínűleg a falakat és a rajta található festményeket eltüntették, lemeszelték. 1929-ben került elő egy Krisztus kép alá írt vörös krétás rovásfelirat. Keletkezésének korát az 1530-as évekre teszik a szakértők. Megfejtése: ATYAI (ATYHAI) ESTAN.

Csak másolatát ismerjük annak az emléknek, amit a szakirodalom csíkszentmihályi, csíkszentmiklósi, illetve csíkszentmártoni lelőhellyel tart nyilván. A könyvgyűjtő Szilágyi Sámuel másolatában maradt fent a XVIII. századból. Legvalószínűbb megfejtése: „Urunk születésétől fogván írnak ezeröttszázegy esztendőbe, Mátyás, János, Estyán kovács csinálták, Mátyás mester, Gergely mester csinálták.” Eredetét a XV–XVI. század fordulójára teszik, de eredeti lelőhelyét még nem sikerült biztosan meghatározni. Legszűkebb topográfiai behatárolása Csíkszentmihály és Csíkszentdomokos.

A konstantinápolyi emlék is csak másolatban maradt fent. Derschwan János 1553–1555. évi törökországi és kisázsiai utazásának naplójegyzetéből ismerjük. Ezt a feliratot, amint a szövegből is kiténik, Keteji Székely

Tamás véste 1515-ben a konstantinápolyi magyar követségi szállás istállójának falára. Az történt ugyanis, hogy Bélaai Barlabást, II. Ulászló magyar király követét Szelim szultán 7 évig tartotta vissza (1512–1519). E követség egyik tagja, aki a „rovásírást” elvégezte, Keteji Székely Tamás neve után ítélve a nyikómenti két falu valamelyikéből, Kis- vagy Nagykedéből származhatott. A felirat valószínű olvasata: „Ezer öcáz tizenöt esztendőben írtáq eszt; László Király öt kevetét itttarcsák eszt. Bilaji Barlabás kettő esztendejik itt valt; nem tön császár; Keteji Székel Tamás irtán eszt; Szelimbök császár itttében száz lóval.”

Dálnokon (Kovászna megye) egy rovasírásos emlék töredéke, az 1977-es földregzés során került elő. Keletkezését az ugyanazon a vakolatrétegen található 1526-os évszám datálja. Jelentését eddig nem sikerült megfejteni. 1864-ben fedezte fel Orbán Balázs az énlaki unitárius templom mennyezetén azt a rovasírásos kazettát, amelyről Szabó Károly az Arany János által szerkesztett Koszorú 1864-es 22. számában ír értekezést. A felirat 1668-ból származik és megfejtése: Egy az Isten Georgius Musnai Dakó.

A leírt rovasírásos emlékek sora nem teljes. Csak azokat soroltuk fel, amelyek a több mint száz éves „rovásírás kutatás” történetében a legtöbb vitát váltották ki. Az előkerült és még napjainkban is előkerülő rovasírásos emlékek egyre inkább alátámasztják azt a nézetet, miszerint egykor a magyarság rendelkezett saját írással. A tudomány mai állása szerint ezt a régen használt írásmódot türk eredetűnek tartják, és kialakulási területét a Jenyiszej folyam és az Orkum folyó vidékére teszik. Nyomokban vagy teljes egészében olyan sajtóságokat őriztek meg a legkorábbi magyar rovasírásos emlékek, amelyek rokonságot mutatnak az ótörök írásrendszerrel (rovásművelet iránya, a szavakat elválasztó pontok).

Az írásjegyek formái idővel változtak. Mivel fára rótták a jegyeket, ennek következtében egyenes vonalakból kialakított jelekről beszélhetünk. A tollal való írásra történő áttérés nagyon sok formai változást eredményezett. Legszenbetűnőbb a jelek formáinak elgömbölyödése, ami a tollal való írás jellegéből adódott. Az íráshordozó anyaga leggyakrabban a fa volt, az ún. rovópálcák. Nem gyakran, de róttak nedves agyagba, friss vakolatba és kőbe is. Ezen utóbbi anyagoknak köszönhető, hogy az ismert emlékek megőrződtek, mivel a fa romlandósága miatt ezt nem tette lehetővé. Fára rótt rovasírásos emlék csak másolatban maradt fent, és mint bolognai rovasírásos emlék él a köztudatban. Ez tulajdonképpen egy rovasírásos naptár másolata, amely a másolatot készítő Marsigli gróf szerint Székelyföld azon lakói számára készült, akik elsőnek tértek át a keresztény hitre. Marsigli 1690-ben készíti a másolatot és küldi el otthoni gyűjteményébe.

1992. augusztus 3-án a székelydályai unitárius templom felújítási és restaurálási munkálatai során a templomhajó külső déli falán egy hosszú rovasírásos „szalagfelirat” került elő. Egykor valaki a lesimított és még lágy vakolatba karcolhatta bele. Megfejtése, értelmezése még előttünk álló feladat.

Romániában az 1989-es események után a magyar nyelvű sajtótermékek száma a magyar nyelvű lakosság számarányát tekintve megnőtt, és tág teret biztosított és biztosít az egykor tabunak számító megnyilvánulási és kifejezési formáknak. Megvizsgálva a romániai magyarság hétköznapijait, valamint

a magyar sajtótermékeket, „megfoghatók” – írott és képi formában is – mindazon elemek, motívumok, jelzős szerkezetek, megnyilvánulási formák, tömeges és egyéni kezdeményezések stb., amelyek az azonosságtudat kifejtéséhez, erősítéséhez szükségesek. Székelyföldön 1989 után a tömeggyűlések, tüntetések, megemlékezések, jelentősebb egyházi ünnepek záróaktusa a Székely himnusz eléneklése volt. Rövid idő alatt ez a szokás annyira általánosult, hogy ha volt alkalom, ha nem, úton-útfélen egyre többen énekeltek ezt az egykor irredentának minősített éneket. Ennek következtében az, mondhatni, közhellyé minősült és elvesztette mindazon jegyeket, tulajdonságokat, amelyek egy himnuszra jellemzőek. Az identitástudat, a nemzetiségi önismeret, a szülőföldhöz való kötődés érzésének erősítése a politikai életben is látványos nyilatkozatokban van jelen. Ezeknek döntő hányada azonban a demagógia és populizmus kátyújába süllyed.

Az erdélyi magyarság életében, mindennapjaiban már a hatvanas évektől kezdve intenzíven jelen van és fontos szerepet játszik a népművészet. Ritka az olyan erdélyi magyar otthon, lakás, amelyikben ne találunk néprajzi vonatkozású tárgyat kezdve a varrottasoktól a faragott olvasólámpán, vagy a csilláron át a népi kerámiáig. A totalitarizmus éveiben ezek a tárgyak a nekik szánt rendeltetésen túl bizonyos fokig identitás jelzőkként is „működtek”. Az 1989-es fordulat után az erdélyi magyar népművészet újra fellendülni látszik. A gyakran ipari méretekben készült tárgyak motívum- és formavilága rövid időn belül „eklektikussá” vált. Jellemző lett a túlzásfoltosság, a motívumok keveredése és a gyakori funkciócsere.

A néprajzi tárgyak egyik legnagyobb „felvevő piaca” Magyarország lett. Az a Magyarország, ahol már a 80-as évek folyamán – szinte mintegy a csendes rendszerváltásra készülve – olyan kiadványok láttak napvilágot, melyek célja egyrészt a civil társadalom alapjainak lerakása, másrészt pedig az évtizedeken át elfojtott nemzettudat felélesztése és megerősítése volt. Ez utóbbinak sikerült előbb az értelmiség, majd később a magyar társadalom mind szélesebb rétegeinek figyelmét az oly sokáig, hivatalosan szinte nem is létező Erdélyre fordítani.

A népi divathullám, az eredeti népi ruhadarabok viselése, a médiák gyakori érzelmes, érzelgős, gyakran múltidéző hangneme, az emlékhelyeken felállított kopjafaerdők, a székelykapuk „divatja”, a kisebbségi sorban élő határokon túli magyarok helyzetével foglalkozó kiadványok tucatja, stb. olyan viszonyokat, értékrendszereket és közhangulatot teremtettek és teremtenek, melynek következtében kiüresítik a nemzeti jelző fogalmát.

Ma a példának vett kopjafa, székelykapu és rovácsírás a mindennapi fogalomrendszerben már nemcsak egyszerűen kopjafa, székelykapu és rovácsírás, hanem identitás jelző és nemzeti (nemzetiségi) szimbólum is.

Irodalom

- Balassa Iván:** A magyar falvak temetői. Budapest, 1989.
- Balás Gábor:** A székelyek nyomában. Budapest, 1984.
- A székely művelődés évszázadai (Szerk. Balás Gábor). Budapest, 1988.
- Balogh Jolán:** Az erdélyi renaissance I.1460–1541. Kolozsvár, 1943.
- Bárh János:** A kalocsai népművészet magyar jelképpé formálásának folyamata. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság. Budapest–Wien, 1991.
- Bátky Zsigmond:** Adatok a kopjafához. Néprajzi Értesítő. Budapest, 1904.
- B. Nagy Margit:** A székelykapu eredete és múltja. Reneszánsz és barokk Erdélyben. Bukarest, 1970.
- B. Nagy Margit:** Várak, kastélyok, udvarházak. Bukarest, 1973.
- Cs. Sebestyén Károly:** A székelykapu elterjedésének újabb adatai. Ethnographia. Budapest, 1924.
- Cs. Sebestyén Károly:** A székelykapuk pálmafája. Ethnographia. Budapest, 1939.
- Dávid László:** A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei. Bukarest, 1981.
- Ferenczi Géza–Ferenczi István:** Magyar rovásírásos emlékekről. Művelődéstörténeti tanulmányok. Bukarest, 1979.
- Forrai Sándor:** Küskarácsontól sülvester estig. Múzsák Közművelődési Kiadó, 1988.
- Geertz Clifford:** The Interpretation of Culture. Selected Essays. New York, 1973.
- Haáz Ferenc:** Udvarhelyszéki famesterségek. Kolozsvár, 1942.
- Herepei János:** A bolognai rovásírásos naptár megtérő sorvezetésének képlete. Ethnographia. Budapest, 1935.
- Hoppál Mihály:** Jelképtár. In.: Jankovics M.–Nagy A.–Szemadám Gy. Budapest, 1990.
- Kós Károly:** A székely sírfák kérdéséhez. Népelet és néphagyomány. Bukarest, 1972.
- Kós Károly:** Sírjelek. In.: Kós K.–Szentimrei J.–Nagy J.: Szilágysági magyar népművészet. Bukarest, 1974.
- Kós Károly:** Fejfák. In.: Kós K.–Szentimrei J.–Nagy J.: Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet. Bukarest, 1978.
- Kós Károly:** Erdélyi néprajzkutatásunk sorsfordulóiról. A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Budapest, 1991.
- Kunt Ernő:** Temetők népművészete. Budapest, 1983.
- László Gyula–Rácz István:** A nagyszentmiklósi kincs. Budapest, 1978.
- Malonyai Dezső:** A magyar nép művészete I–V. Budapest, 1907–1922.
- Németh Gyula:** A magyar rovásírás. A magyar nyelvtudomány kézikönyve. Budapest, 1934.
- Novák László:** A Duna-Tisza köze temetőinek néprajza. Cumania. Kecskemét, 1978.
- Orbán Balázs:** A Székelyföld leírása. I–IV. Pest, 1868–1872.
- Sebestyén Gyula:** A magyar rovásírás hiteles emlékei. Budapest, 1915.
- Sebestyén Károly:** Székelyföldi kopjafák és kereszték. Néprajzi Értesítő. Budapest, 1905.
- Solyomossy Sándor:** Ősi fejfaformák népünkél. Ethnographia. Budapest, 1930.

Szabó T. Attila: A kopjás temetkezés késői emlékei. Páztortúz 1938/24. Kolozsvár.

Szabó T. Attila: Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez, II. Székelykapuk és fazá-
rak. Kolozsvár–Cluj, 1939.

Szinte Gábor: Kopjafák (temetőfejfák) a Székelyföldön. Néprajzi Értesítő. Budapest,
1901.

Szinte Gábor: Kopjafák (temető-fejfák) a Székelyföldön. Néprajzi Értesítő. Budapest,
1905.

Szinte Gábor: A kapu a Székelyföldön. Néprajzi Értesítő. Budapest, 1909–1910.

Tarisznyás Márton: Gyergyó történeti néprajza. Bukarest, 1982.

Viski Károly: Mi a kopjafa? Néprajzi Értesítő. Budapest, 1910.

Viski Károly: Adatok a székelykapuk történetéhez. Néprajzi Értesítő. Budapest, 1929.